

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد
باستانشناسی گرایش تاریخی

اشتباهات فنی و تکنیکی موجود در حجاری‌ها و نقوش برجسته تخت جمشید

ابراهیم رایگانی

استاد راهنما :

دکتر سید مهدی موسوی کوهپیر

استاد مشاور :

دکتر علیرضا هژبری نوبری

مهر ۱۳۸۸

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای/ خانم ابراهیم رایگانی تحت عنوان: اشتباهات فنی و تکنیکی موجود در حجاری‌ها و نقوش برجسته تخت جمشید

را از نظر شکل(فرم) و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای دریافت درجه کارشناسی‌ارشد پیشنهاد می‌کنند.

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر سید مهدی موسوی کوهپر	استادیار	
۲	استاد مشاور	دکتر علیرضا هژبری نوبری	دانشیار	
۳	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر جواد نیستانی	استادیار	
۴	استاد ناظر	دکتر شاهرخ رزمجو	استادیار	
۵	استاد ناظر			

آیین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه

تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب و یا نرم افزار و یا آثار ویژه حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آیین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

.... و اوست خدایی که از روح خویش به این حقیر تقدیم کرد

و من کمترین بنده او آموختم که این را تقدیم کنم

.....

پیشانی پرچین پدرم

و

دستان پینه بسته مادرم

تقدیر و تشکر

حال که به لطف و یاری پروردگار توانا، مرحله دیگر از تحصیل را پشت سر نهاده و موفق به نگارش و تدوین پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد خویش شده‌ام، بر خود واجب و لازم می‌دانم از تمامی سروران و عزیزانی که این حقیر را در طی این مسیر یاری و همراهی نموده‌اند تشکر کرده و از خداوند متعال برای این عزیزان عمر و توفیق روزافزون را طلب نمایم. بی‌شک انجام پژوهش حاضر بدون کمک و یاری همه عزیزانی که در این راه مرا مورد لطف و مرحمت خویش قرار داده اند میسر نمی‌شد. از این رو خود را وامدار یکایک آنانی می‌دانم که با گشاده رویی و سعه صدر زمینه انجام این تحقیق را فرا آوردند. در ابتدا بر خود تکلیف می‌دانم که از استاد راهنمای عزیز و دلسوزم جناب آقای دکتر سید مهدی موسوی کوهپر که در طی مراحل پژوهش همواره همراه و مددکار اینجانب بوده‌اند و از هیچ کمک و مساعدتی دریغ ننموده‌اند تشکر و قدردانی نمایم. از ایشان که با تمام فروتنی، اطلاعات و منابع و دانش خود را در اختیار بنده قرار داده و در طی مراحل تحقیق مرا راهنمایی کرده و نمونه یک استاد راهنمای واقعی برایم بوده‌اند قدردانی می‌نمایم. همچنین از جناب آقای دکتر علیرضا هژبری نوبری که مشاوره این پایان نامه را برعهده داشتند صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. اینجانب بر خود لازم می‌دانم از عزیزانی چون جناب آقای دکتر شاهرخ رزمجو و همچنین جناب آقای دکتر جواد نیستانی که زحمت داوری این پایان نامه را متقبل شده‌اند و بر این حقیر منت گذارده‌اند کمال قدرشناسی را به جای آورم. علاوه بر این دو عزیز از راهنمایی‌های جناب آقای دکتر محمود طاووسی سپاسگزارم. در پایان از تمام عزیزانی که به انحاء مختلف در تدوین و نگارش این پایان نامه مساعدت نمودند کمال تشکر و قدرشناسی را ابراز داشته، از خداوند منان عمر پر برکت و با عزت برای تمامی این یاران همراه و همدل آرزو مندم.

با امید فرداهایی بهتر و زیباتر از امروز و دیروز برای همه عزیزان

چکیده

نقوش برجسته تخت جمشید یکی از مهمترین یادگارهای دوره هخامنشی در ایران به شمار می رود که به مثابه چکیده ای از هنر، معماری، سیاست، اقتصاد، مدیریت و ... این دوره درخشان از تاریخ ایران توجه دانشمندان علوم مختلف را به خود جلب کرده است. این نقوش به واسطه ماهیت تاریخی خود، به عنوان یک منبع موثق برای تحلیل بسیاری از مسائل مدیریتی امپراتوری هخامنشی، واجد اهمیت فراوانی هستند. آنچه مسلم است، در اجرای نقوش برجسته تخت جمشید حجاران زیادی با ملیت‌های متفاوت نقش آفرینی کرده اند. از همین رو متون الواح تخت جمشید و همچنین عناصری که از معماری و پیکرتراشی سایر ملل اقتباس و در این مجموعه عظیم مورد استفاده قرار گرفته اند، بعضاً گویای هویت و ملیت خالقان این اثر گرانسنگ هستند. اما، به رغم تنوع و تعدد معماران و حجارانی که در پدید آمدن این بنای سترگ ایفای نقش کردند، آنچه مبرهن و روشن است روح حاکم بر این آثار ایرانی است.

از منظر گونه شناسی، نقوش تخت جمشید را می توان به چند دسته تقسیم بندی کرد، که عبارتند از نقوش انسانی، گیاهی و حیوانی. بررسی این سه گروه مستلزم تعریف معیاری است که در میان نقوش صحیح و سالم در تخت جمشید وجود دارد. برخی از نقوش برجسته تخت جمشید دچار نواقص و اشتباهاتی شده اند که هر قسمت از این نقایص به یک یا چند عامل وابسته است. حجار و طراح از مهمترین عوامل این ناهمخوانی‌ها و نقایص به شمار می روند. تغییرات سبکی و گذر زمان نیز مزید بر علت شده و در بروز این اشتباهات و ناهمخوانی‌ها تأثیرگذار بوده اند. آنچه اهمیت دارد، کپی برداری حجار در برخی از نقوش است که منجر به پدید آمدن نقوشی با ظاهری مشابه ولی درعین حال متفاوت از هم شده است؛ که با تأمل دقیق در آنها می توان تفاوت‌ها و حتی ناهمخوانی‌های موجود را دریافت.

برخی از تفاوت‌ها به خاطر سبک و برخی به خاطر گروه‌های متفاوت حجارانی است که به طور همزمان ولی در قالب چند تیم کار می کرده اند. در کل اشتباهات فنی و تکنیکی نقوش برجسته و همچنین

ناهمخوانی های موجود میان آنها، نشان از یک نظام پیچیده مدیریتی دارد که در لابه لای آن، به واسطه عدم وجود سازماندهی یکپارچه، دچار ناهماهنگی پنهان بوده است که این ناهماهنگی در قالب اشتباهات و ناهمخوانی میان نقوش برجسته بروز یافته است.

کلید واژه ها : نقوش برجسته، تخت جمشید، دوره هخامنشی، حجاران، اشتباه و ناهمخوانی.

فهرست مطالب

عنوان..... صفحه

فصل اول: کلیات

- ۱-۱ مقدمه ۲
- ۲-۱ تعریف مسئله..... ۳
- ۳-۱ اهداف ۳
- ۴-۱ سئوالات ۴
- ۵-۱ پیشینه پژوهش..... ۴
- ۶-۱ فرضیه‌ها..... ۶
- ۷-۱ مواد و روش انجام تحقیق..... ۷
- ۸-۱ جنبه جدید بودن و نوآوری ۷

فصل دوم: بررسی اوضاع جغرافیایی و اقلیمی تخت جمشید و دشت مرودشت

- ۱-۲ موقعیت جغرافیای تخت جمشید ۹
- ۲-۲ جغرافیای طبیعی..... ۹
- ۳-۲ منابع آب مرودشت..... ۹
- ۱-۳-۲ منابع سطحی ۱۰
- ۲-۳-۲ منابع آب زیرزمینی..... ۱۰
- ۴-۲ تنوع جانوری..... ۱۲
- ۱-۴-۲ پستانداران اهلی..... ۱۲
- ۲-۴-۲ پستانداران وحشی..... ۱۳

- ۱۳..... ۳-۴-۲ خزندگان
- ۱۳..... ۴-۴-۲ آبریان
- ۱۳..... ۵-۴-۲ پرندگان
- ۱۳..... ۵-۲ پوشش گیاهی
- ۱۴..... ۱-۵-۲ پارک ملی بستانک
- ۱۴..... ۲-۵-۲ پناهگاه حیات وحش بختگان
- ۱۴..... ۳-۵-۲ پارک ملی تمبو

فصل سوم : مختصری پیرامون تخت جمشید و بناهای آن

- ۱۸..... ۱-۳ سبک هخامنشی و خاستگاه هنر و معماری هخامنشی
- ۲۳..... ۲-۳ نقوش برجسته تخت جمشید
- ۲۴..... ۳-۳ مجموعه تخت جمشید
- ۲۵..... ۱-۳-۳ دروازه ملل
- ۲۶..... ۲-۳-۳ کاخ تچر
- ۲۸..... ۳-۳-۳ تالار آپادانا
- ۲۹..... ۴-۳-۳ کاخ هدیش
- ۳۱..... ۵-۳-۳ کاخ و تالار صدستون
- ۳۳..... ۶-۳-۳ کاخ سه دروازه
- ۳۳..... ۷-۳-۳ خزانه
- ۳۵..... ۸-۳-۳ حرمسرای خشایارشا
- ۳۶..... ۴-۳ مختصری پیرامون حجاران تخت جمشید و ملیت آنان

فصل چهارم: تعاریف و مفاهیم (معیار - اشتباه - ناهمخوانی)

- ۴-۱ مقدمه..... ۴۱
- ۴-۲ اشتباه یا ناهمخوانی..... ۴۲
- ۴-۳ اشتباهات تکنیکی احتمالی یا کارهای ناتمام؟..... ۴۴
- ۴-۴ تفاوت‌ها..... ۴۶
- ۴-۵ سبک و موضوعات وابسته به آن..... ۴۷
- ۴-۶ استاندارد و معیار..... ۴۸
- ۴-۷ دسته‌بندی و نوع کار در این تحقیق..... ۴۸
- ۴-۷-۱ معیار نقوش گیاهی..... ۴۹
- ۴-۷-۲ معیار نقوش حیوانی..... ۵۱
- ۴-۷-۳ معیار نقوش انسانی..... ۵۲

فصل پنجم: اشتباهات و ناهمخوانی‌های موجود در نقوش برجسته تخت جمشید

- ۵-۱ مقدمه..... ۵۴
- ۵-۲ اشتباهات و ناهمخوانی‌های نقوش برجسته پلکان‌های شرقی و شمال آپادانا..... ۵۴
- ۵-۲-۱ نقوش انسانی..... ۵۴
- ۵-۲-۲ نقوش گیاهی..... ۵۷
- ۵-۲-۳ نقوش حیوانی..... ۵۹
- ۵-۳ اشتباهات و ناهمخوانی‌های نقوش برجسته کاخ تچر..... ۶۰
- ۵-۳-۱ نقوش انسانی..... ۶۰
- ۵-۳-۲ نقوش گیاهی..... ۶۰
- ۵-۳-۳ نقوش حیوانی..... ۶۲

- ۴-۵ اشتباهات و ناهمخوانی‌های نقوش برجسته کاخ هدیش..... ۶۲
- ۱-۴-۵ نقوش انسانی..... ۶۲
- ۲-۴-۵ نقوش گیاهی..... ۶۲
- ۳-۴-۵ نقوش حیوانی..... ۶۳
- ۵-۵ اشتباهات و ناهمخوانی‌های نقوش برجسته کاخ سه‌دروازه..... ۶۳
- ۱-۵-۵ نقوش انسانی..... ۶۳
- ۲-۵-۵ نقوش گیاهی..... ۶۵
- ۳-۵-۵ نقوش حیوانی..... ۶۵
- ۶-۵ تحلیل و جمع‌بندی..... ۶۶

فصل ششم: نتیجه‌گیری

- ۱-۶ ۷۰
- فهرست مراجع فارسی..... ۷۳
- فهرست مراجع لاتین..... ۷۵
- پیوست..... ۷۶
- چکیده انگلیسی..... ۸۸

فهرست جداول

عنوان.....صفحه

جدول (۱) ناهمخوانی و اشتباهات نقوش انسانی در کاخ‌های تخت جمشید.....۶۷

جدول (۲) ناهمخوانی و اشتباهات نقوش گیاهی در کاخ‌های تخت جمشید.....۶۷

جدول (۳) ناهمخوانی و اشتباهات نقوش حیوانی در کاخ‌های تخت جمشید.....۶۸

فهرست نقشه‌ها

عنوان.....	صفحه
نقشه ۱-۲ نقشه منبع آب تخت جمشید از بخش جنوبی صغه.....	۱۳.....
نقشه ۱-۳-۱ پلان بناهای تخت جمشید روی صغه.....	۲۵.....
نقشه ۲-۳-۲ پلان دروازه ملل خشایارشا.....	۲۶.....
نقشه ۳-۳-۳ پلان کاخ تچر داریوش.....	۲۸.....
نقشه ۳-۳-۴ پلان تالار و کاخ آپادانا.....	۳۰.....
نقشه ۳-۳-۵ پلان کاخ صدستون.....	۳۱.....
نقشه ۳-۳-۶ پلان ساختمان خزانه.....	۳۴.....
نقشه ۳-۳-۷ پلان حرمسرای خشایارشا.....	۳۶.....

فهرست تصاویر و شکل‌ها

عنوان.....صفحه

۳-۴ نقش کاشی‌های لعابدار کاخ شوش با رزت ۱۶ پر.....۵۱

فصل اول : کلیات

۱- مقدمه :

هنر التقاتی هخامنشی به واسطه ترکیب و امتزاج با هنرهای ملل تابعه، به یک هنر قدرتمند و دارای جذابیت‌های بصری و معنوی تبدیل شده است. این هنر دارای جنبه‌های گوناگونی است که در زوایای آن می‌توان منش، خلق و خوی و اندیشه‌های یک حاکم هخامنشی را به وضوح مشاهده کرد. نقوش برجسته دوره هخامنشی یکی از بارزترین عرصه‌های هنری برای بروز و ظهور عواطف، احساسات و اندیشه‌های این دوره به شمار می‌رود. از همین منظر در این تحقیق با نگاهی نو به بررسی نقوش برجسته تخت جمشید می‌پردازیم و برآنیم تا جنبه‌های فنی و تکنیکی نقوش مزبور را، با توجه به معیارهای موجود، مورد نقد و بررسی قرار دهیم. همچنانکه روشن است، نقوش برجسته تخت جمشید را حجاران زیادی با ملیت‌های متفاوت از دل سنگ سخت و بی‌جان پدید آورده‌اند. بی‌تردید تلاش‌های سخت حجاران تخت جمشید بر آن بود تا اندیشه‌های بلند و جهانی مردم پارس را در نمایشگاهی آرمانی به نام پارسه در معرض دید نمایندگان جهان آن روز قرار دهند. حجاران این اثر بی‌بدیل، که ترکیبی از ملل تابعه هخامنشیان بودند، فارغ از ملیت خویش، به انجام وظیفه‌ای بس بزرگ پرداختند که ارزش و اعتبار برای همواره تاریخ بر جریده عالم ثبت و ضبط شده است. به رغم عظمت و شکوه بی‌نظیر این یادمان بزرگ تمدن بشری، که تحسین همه جهانیان را برانگیخته است، در این تحقیق به

۱-۲ تعریف مساله :

بنای تخت جمشید به عنوان باشکوه ترین پایتخت هخامنشیان، جایگاه تجلی هنر و نماد بارز اندیشه پارسیان بود که به دست هنرمندانی از اقوام مختلف، که در زیر لوای امپراتوری هخامنشی در صلح و آرامش می زیستند، پدید آمد. در این بنای عظیم طبق کتیبه بانی آن - داریوش بزرگ - متخصصین و استاد کارانی از سراسر جهان آنروز تحت سلطه هخامنشی به خدمت گرفته شده اند (کالیکان، ۱۳۸۵، ۱۰۷). در ساخت این بنای سترگ، به دلیل حجم زیاد کار و احتمالاً عجله ای که از طرف استادکاران سازنده برای ساخت این مجموعه صورت گرفت و همچنین حضور برخی از حجاران مبتدی و نه چندان آشنا که احتمالاً به صورت زیر دست و به عنوان شاگرد کار می کردند - که به نظر می رسد در بعضی جاها ماموریت نقر و ایجاد نقوش به همین شاگردان واگذار شده باشد - شاهد نقایص و اشتباهاتی غیر عمد در ایجاد نقوش هستیم (رف، ۱۳۸۱، ۳۹) که ما از آن با عنوان اشتباه یا ناهمخوانی یاد می کنیم. برخی از این اشتباهات آگاهانه و برخی نا آگاهانه و ناشی از عدم تجربه کافی و نا آشنایی با اصول پیچیده طراحی و کار بر روی سنگ بوده است.

۱-۳ اهداف : با توجه به تعریف مسئله و اهمیت این تحقیق در روشن شدن زوایای دیگری از مسائل

فنی این اثر بی بدیل باستانی ایران زمین، اهداف کلی پژوهش شامل موارد زیر می باشد:

- طبقه بندی و دسته بندی نقوش بر اساس سه نوع انسانی، حیوانی، و گیاهی.
- بررسی تک به تک نقوش برجسته موجود در تخت جمشید و شناسایی اشتباهات فنی موجود در آنها .

- توضیح و تبیین علل احتمالی وقوع اشتباهات موجود در برخی از نقوش برجسته.
- افزودن بر آگاهی های موجود در زمینه چگونگی ایجاد نقوش برجسته مجموعه تخت جمشید.

۱- ۴ سئوالات :

سئوالات اصلی تحقیق عبارتند از :

- ۱ - حجاران به خدمت گرفته شده برای ساخت مجموعه تخت جمشید از چه قوم و ملیت‌هایی بوده اند؟
- ۲- اشتباهات فنی حجاران در چه قسمتهایی دیده می شود و دلیل آن چیست؟
- ۳ - اشتباهات صورت گرفته در نقوش برجسته تخت جمشید به دلیل غفلت حجاران بوده یا عدم آشنایی آنان با اصول کار؟
- ۴ - نقش شاگردان و افراد مبتدی در ایجاد این اشتباهات چه بوده است؟
- ۵ - حجم زیاد کار و سرعت در اجرای آن به چه میزان در بروز اشتباه از سوی هنرمند حجار تاثیر داشته است؟

۱- ۵ پیشینه پژوهش

تخت جمشید و نقوش برجسته آن از موضوعات مهم باستانشناسی هخامنشی هستند که محققان بسیاری به مذاقه علمی در مورد آنها پرداختند و اطلاعات ارزشمندی را در اختیار جامعه علمی قرار دادند. این بنای بسیار مهم از دوره ساسانی مورد توجه واقع شده بود و حتی پادشاهان این سلسله به دیدن ویرانه‌های آن می‌رفتند که کتیبه‌های به جا مانده از این پادشاهان مویده این نظر است. از این بنا در دوره اسلامی با نام چهل منار ذکر شده است که به خاطر ستون‌های آپادانا بوده که از فاصله دور نیز قابل مشاهده بود (شهبازی، ۱۳۷۹). تخت جمشید، در دوران معاصر به عنوان مکانی بکر، جهت انجام مطالعات باستانشناسی دوره هخامنشی شناخته شد. قبل از اینکه باستانشناسان تخت جمشید را